

YARADICI ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ QEYRİ-STANDART
DƏRSLƏRİN ROLU

XX əsrin sonuna yaxın bütün dünyada biliyin rolu son dərəcədə artmışdır. Savadlılıq yaxud daha da ümumiləşmiş desək, informasiya səviyyəsi dövlətin siyasi və təsərrüfat statusunu təyin edir. Belə şəraitdə uğurlu iş üçün isə dövlətlərə müasir dövrün tələblərinə cavab verəcək yüksəkixtisaslı mütəxəssislər lazımdır. Ona görə də üçüncü minillikdə təhsil son nəticədə, cəmiyyətin ümumi inkişaf səviyyəsini təyin edəcək ən dəyərli strateji ehtiyat mənbəyindən birinə – insan kapitalı və biliyə çevriləcək. Bu inkişafın əsas sürətləndiricisi isə informasiya olacaq. “Cəmiyyətin informatizasiyası (məlumatlandırılması) öz növbəsində, təhsil sisteminin kompüterləşməsi olmadan, mümkün olmadığından ali təhsildə bu problem əhəmiyyətliyinə görə birinci yerdədir. Problem yeni olduğundan onun prioriteti artır. O, kompüterin yaranması ilə, yəni son iyirmi ildə meydana çıxıb keçən əsr və minilliklərin təcrübəsindən istifadə edə bilməz və yalnız “daxildən”, eyni zamanda öz elmi bazasını fəlsəfə, psixologiya, pedaqogika və metodika kimi bütün lazımı sahələrdə yaradaraq inkişaf etmək məcburiyyətindədir. Belə vəziyyət son dərəcədə praktik əhəmiyyət daşıyaraq təhsilin kompüterləşməsi probleminə yüksək aktuallıq verir və onu müasir pedaqogikanın ən önəmli məsələləri arasında birinci edir” (1, 16).

Oxucunun informasiya mədəniyyəti əsasında – mühüm informasiyaların əldə olunmasının, işlənməsinin, ötürülməsinin, saxlanılmasının və təqdim olunmasının lazımı səviyyəsini təmin edən, kompüter bilikləri və bacarıqları sistemi başa düşülən məlumat – kompüter savadlılığı dayanır.

XXI əsr – informasiya texnologiyalarının əsridir. Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında və idarəsində xüsusi rolu məhz müasir informasiya texnologiyaları oynayır. Onların əsasını isə kompyuter və kompyuter sistemləri, müxtəlif elektron vasitələr, audio- və videotexnika təşkil edir.

E.Gərayzadənin fikrincə, “kompyuter texnologiyalarının ədəbiyyat dərslərinə tətbiqi tələbələrin marağının artırılmasına, yaradıcılıq təfəkkürün inkişafına, informativ bilik, bacarıq və vərdislərin münasibətin formalaşmasına informasiya texnologiyaları, multimediyə və internet resurslardan istifadə etməklə təhsilin şərait yaradır” (2, 21).

İnformasiya texnologiyaların dərslərdə istifadə metod və üsulları müxtəlif olmaqlarına baxmayaraq, biz onların tətbiqində yeganə məqsəd güdürük: ədəbiyyat dərsinə marağı artırmaq, onu çox maraqlı keçirmək. İnformasiya texnologiyaların tətbiqi ilə keçirilən qeyri-standart dərslər isə öz növbəsində müasir şagirdi oxumağa sövq etməli, klassik ədəbiyyatla tanışlıq prosesini asanlaşdırmalı, kitaba marağı oyatmalıdır.

Dil və ədəbiyyat müəllimləri adətən dərslərdə yeni informasiya texnologiyaların tətbiqinə çox ehtiyatla yanaşırlar və bu da təbii, çünki dil və ədəbiyyat müəllimin qarşısında duran vəzifələr, əlbətdə ki, başqa fənn müəllimləri qarşısında duran vəzifələrdən əbir çox hallarda seçilir. Bizim əsas məqsədimiz – şagirdin kölnünə toxunmaq, yaradıcı şəxsiyyətin inkişaf etdirmək problemdir. Buna baxmayaraq informasiya texnologiyaların tədris başqa vasitələri ilə birlikdə dil və ədəbiyyat müəllimin köməkçisi olur.

Qeyd etməliyik ki, dərslərin kompyuterin köməyi ilə hazırlanması və aparılması müəllimdən çoxlu vaxt və səbr tələb edir, bəzi təşkilatı xarakteri daşıyan narahatlıqlar vardır, lakin belə dərslər həm müəllimə, həm də şagirdlərə çox böyük məmnunluq da verir. Müəllim Power Point proqramının vasitəsi ilə yeni dərsin izahı üçün slaydlar (yəni illyustrativ material) hazırlamalıdır. Həmin slaydlar şüura nəinki eşitmə qabiliyyəti vasitəsi ilə, hətta vizual təsir edə bilər (2, 22).

Yuxarı sinif ədəbiyyat dərslərində təlimin kommunikativ-qrup metodundan daha çox istifadə edilir, bu da öz növbəsində işin müxtəlif forma və növünü tələb edir. Bunların ən effektiv olanları sizə təqdim edirik:

Diskussiyalı dər. Bu cür dərslərdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: problemin qoyuluşu, mətn üzərində fərdi iş, variantların kollektiv müzakirəsi, variantların vahid ümumi versiyasının tərtib edilməsi, onun təqdim edilməsinin forması – şifahi cavab, qrafik, səhnələşdirmə, konspekt.

Dərs-oyun da çox effektivdir. Bu cür dərslərin arasında bədii-rollu oyunları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Hər qrup bir və ya bir neçə ədəbi personajı təqdim edir. Məsələn, M.F.Axundzadənin “Hacı Qara” komediyasına həsr olunmuş birinci dərsi belə adlandırmaq olar: “Tanış olun!» Şagirdlərin ifasında təqdim olunan qəhrəmanlar öz keçmişi haqqında söhbət edir, bir-birləri haqqında təəssuratları ilə bölüşürlər.

Qeyri-standart dərslərin daha bir maraqlı formasını *prezentasiyalı dər* və ya *dərs-taməşə* təşkil edir. Presentasiyalı dərsin aparılmasında fəal rol, əlbətdə ki, müəllimə aiddir. Dərsin əsasını şəkillərin, sadə və animasiyalı sxemlərin və eləcə də video-filmlərin köməyi ilə yeni materialın izahı təşkil edir. Seçilmiş materialların hamısı əksər hallarda PowerPoint proqramı vasitəsi ilə ümumi prezentasiyaya halında ümumiləşdirilir. Dərsin gedişində belə prezentasiya həm multimediyə proyektoru vasitəsi ilə, həm də ayrı-ayrı kompyuterlərdə təqdim oluna bilər.

Adətən biz ədəbiyyat dərslərində hər hansı bir yazıcının və ya şairin bir və ya iki əsərini ətraflı öyrənirik, lakin çox vaxt müəllimin ürəyindən keçir ki, həmin yazıcının və ya şairin yaradıcılığını daha geniş keçsin. Məhz bu zaman müəllimin köməyinə prezentasiyalı dərslər gəlir. Presentasiyalı dərsin gedişində qrup (və ya bir şagird) nəinki əsəri, onun problematikasını, qəhrəmanlarını, hətta sinifdə əsərə marağı, onu oxumağa böyük həvəs oyadır.

Prezentasiyalı dərsin keçirilməsində əsas yük, əlbətdə ki, müəllimin üzərinə düşür. Dərsin əsasını müxtəlif şəkillər, sxemlər, animasiya və videofilmlərlə təchiz olunmuş yeni materialın izahıdır. Dərs materialının axtarışı əvvəlcədən hazırlanır, sonra yığılmış material PowerPoint proqramı vasitəsi ilə ümumi prezentasiyaya yığılıb birləşdirilir. Dərsin gedişində belə prezentasiyalar həm multimediyə proyektoru vasitəsilə, həm də ayrı-ayrı kompyuterlərdə nümayiş etdirilə bilər.

Prezentasiyanın hazırlanması və şagirdlərin məzmunun nəmimsəməsinə yönəldilmiş müəllim işinin əsas məntiqi üç mərhələdə özünü göstərə bilər (hər bir tematik blokda):

I mərhələ: trening rejimində iş üsullarının nəmimsənilməsi, formalaşması;

II mərhələ: cari layihələrin şagirdlərin məsələ və mahiyyətindən asılı olaraq sənədlərin hazırlanması, iş üsulların tətbiq edilməsi; çıxış və ya yazı kommunikasiyası məqsədinin əsasında sənədin format və məzmununun işlənməsi;

III mərhələ: prezentasiyaların hazırlanması çərçivədən kənar – şagirdlərin layihənin realizasiyası üçün lazım olan müəllimin MS Power Point proqramında işləmək üçün məsləhəti.

Məktəb çərçivəsində bu layihənin realizasiyası üçün yaş həddlərini nəzərə almaq lazım gəlir. Müəllimə yalnız onu məsləhət edə biləcək ki, 5-6-cı siniflərdə prezentasiyanın realizasiyası zamanı ekranı əks etdirən minimum panel alətlərdən istifadə etsinlər (xirsa nişanların çoxluğu aşağı sinif şagirdlərin diqqətini azaldır) və eləcə də müvafiq həcm və məzmunu olan material seçsinlər (2, 333).

Prezentasiya – ekranların, yəni slaydların ardıcılığıdır. Prezentasiya zamanı mətn və vizual materiallar (şəkillər, fotosəkillər, diaqramlar, videoroliklər) göstərilə bilər. Bundan başqa slaydların nümayişi səs effektləri (musiqi, diktorun nitqi, səs tərtibatı) ilə müşahidə oluna bilər.

Prezentasiyanın aşağıdakı növləri vardır: 1. Rəsmi prezentasiya; 2. Plakatlar; 3. “İkili hərəkət”; 4. İnteraktiv seminar; 5. Sərbəst iş üçün material.

Rəsmi prezentasiya – müxtəlif hesabat, məruzə və s. şəkildə hazırlanır. Rəsmi prezentasiyaların hazırlanması üçün ciddi dizayn, bütün slaydların tərtibatının ümumi şablonu vacibdir. Animasiya effektləri isə çox az dərəcədə öz əksini tapmalıdır. Rəsmi prezentasiyası dəqiq strukturlu olmalı, ara sözlərdən çox az istifadə edilməli, mətn isə elə yazılmalıdır ki, şagirdlər slaydları asanlıqla oxusunlar. Məruzənin sonunda nəticələr yekunlaşdırılmalıdır. Adətən, hər slayd ekranda 10-15 saniyədən az nümayiş olunmamalıdır.

«**Plakatlar**»: Bu cür prezentasiyalar ən sadə texniki müşayiəti əvəz edir. Kompüter sadəcə olaraq adi slayd-proyektor kimi istifadə olunur. Slaydlar minimum yazı ilə şəkillərdən ibarətdir. Slaydlarda verilən məzmunun izahı isə müəllimin üzərinə düşür. Bu cür slaydlarda eyni şablondan istifadə olunması məsləhət görülür. Burada müxtəlif plakatlar, sxemlər, xəritələr vermək məsləhətlidir.

«**İkili hərəkət**»: Slaydlarda vizual materiallardan başqa konkret məlumat da verilir. Bunlar məzmunu ya izah, ya da “genişləndir” bilər. Əgər şagirdlərin diqqəti düzgün yönəldilsə, üç qavrayış mexanizmi eyni vaxtda işə salınır: fotosəkillərlə bağlı təsəvvürlü vizual (образное), müəllim izahının anlaması ilə əlaqəli şüurlu eşitmə və eləcə də əlavə materialın oxuması ilə əlaqəli vəlavə izual mexanizmlər.

Slaydlar elə təşkil edilməlidir ki, eyni vizual materialın nümayişində mətn cərgəsi dəyişsin və ya əksinə. İkili hərəkətin əsası ondan ibarətdir ki, adi təsirə, yəni eşitmə və vizual təsirə, üçüncü təsir də əlavə olunur. Məsələn, hər hansı bir yazarın yaradıcılığı haqqında məlumat verərkən, ekranda həmin yazarın şəklini saxlamaqla yanaşı onun yaradıcılığı haqqında məlumatları dəyişmək olar və ya həmin yazarın şəkillərini xronoloji ardıcılıqla vermək. Həmçinin animasiyadan da istifadə etmək olar: şəklın biri sanki yavaş-yavaş solur və onu başqa bir şəkil əvəz edir.

İnteraktiv seminar (dərs). Müəllim dərslərini auditoriya ilə dialoq şəkildə aparmaq istəyirsə prezentasiya zamanı şagirdlərin müəllimin suallarına necə cavab vermələrindən asılı olaraq müxtəlif animasiya, fırlanan fotosəkillər, naviqasiya obyektləri və s.-dən istifadə edə bilər. Bu cür prezentasiyada slaydların ümumi hazırlanma şablonu yoxdur.

Dil və ədəbiyyat müəlliminin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr “məktəbdə dərs deyən başqa müəllimlərin məqsədlərindən və vəzifələrindən seçilir” (3, 64). Belə ki, ədəbiyyat dərslərinin əsas məqsədi – şagirdin qəlbidir, onun əxlaq problemləridir, yaradıcı şəxsiyyət yetişdirməkdir və s. Bu vəzifələr, əlbətdə ki, ilk növbədə, mətnlə iş, bədii sözlə iş, kitabla işə aiddir.

Fikrimizcə, informasiya texnologiyaları başqa təlim üsulları ilə yanaşı dil və ədəbiyyat müəllimi köməyinə gəlir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, belə dərslərin hazırlanması və keçirilməsi müəllimdən çoxlu vaxt və səbir tələb etməsinə baxmayaraq həm şagirdlərə, həm də müəllimə.

Sonda qeyd edək ki, informasiya texnologiyaları ilə iş formaları dərslərin müxtəlif etaplarında işləyə bilər: yeni materialın mənimsənilməsində, materialın təkrarı, yoxlama işləri və s. müəllimin çətinliyi isə öz vaxtını səmərəli təşkil edilməsindədir.

Ədəbiyyat

1. [Gərayzadə E.İ., Onucova M.İ. Ədəbiyyat dərslərində kompüterdən istifadə metodikası. Bakı: Mütərcim, 2009](#)
2. [Gərayzadə E.İ. Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətlərinin fəallaşdırılmasında qeyri-standart dərslərin rolu // “Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər”. Bakı, 2016, BSU, 3-5 may, s. 320-323](#)
3. Гусевская О.В. Психолого-педагогические аспекты влияния интенсификации образовательного процесса вуза на личностно-профессиональное становление будущего учителя // Современные проблемы науки и образования, 2006, № 5, с. 63-68
4. Шутан М. И. Полифункциональность приёмов анализа художественного произведения как основа интенсификации изучения литературы в средней школе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Нижний Новгород, 2007, 42 с.
5. http://pedsovet.org/component/option.com_mtree/task.viewlink/
6. <http://www.psylist.net/peagogika/inovacii.htm>
7. <http://www.ioso.ru/distant/newpteh/intro2.htm>

Ключевые слова: компьютерные технологии, литература, урок-презентация, метод, творческое мышление

Аçar sözlər: kompyuter texnologiyaları, ədəbiyyat, prezentasiyalı dərs, metod, yaradıcı təfəkkür

Key-words: computer technologies, literature, lesson-presentation, method, creative thinking

Резюме

Компьютерные технологии, используемые на занятиях, предоставляют учителю возможность повысить интерес учащихся, при этом развивается творческое мышление. Методы и приемы информационных технологий, применяемых на уроках различаются, но их использование во время презентаций имеют уникальную задачу: сделать уроки литературы более интересными. В статье рассматриваются различные формы и виды работ, применяемые во время презентаций.

Summary

Computer technologies used during the lessons gives the teachers opportunity to increase pupils' interest, to develop creative thinking, etc. Methods and receptions of information technologies used at the lessons are different, but during the presentations teachers have unique task: to make literature lessons more interesting. Various forms and types of presentation lessons are analyzed in the article.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova